

Hoeveel Kerkbegrippe is by Ons in Swang?

'n Paar *inleidende opmerkinge* sal hier gepas wees.

1. As nié-kerkregkundige sal ek nogtans probeer om nie onkerkregkundig te wees nie.

2. Dit gaan hier oor kerkbegrippe wat daar by 'ons', teoloë i.e. Gereformeerdes, in Suid-Afrika, voorkom, en dus nie oor alle moontlike kerkbegrippe nie (bv. Roomse, Lutherse ens.), al kom dit wel sydelings ter sprake.

3. My persoonlike belangstelling vir hierdie onderwerp vloei voort uit die interkerk(verbande)like gesprek van die Geref. Kerk Johannesburg-Sentraal en die N. G. Kerke Johannesburg en Johannesburg-Oos. Dit is gewoonlik so dat 'n skerp konfrontasie met 'n ander kerkbegrip(pe) dwing tot skerper formulering van die eie (Bybelse) standpunt.

1. BYBELSE KERKBEGRIP

Met 'Bybelse kerkbegrip' word bedoel: wat is die kerk volgens Skriftuurlike siening? Dit suggereer weliswaar die onmoontlike moontlikheid van 'n ander kerkbegrip(pe) as die Bybelse kerkbegrip.

Hieroor wil ons nie breed uitwei nie, nié omdat dit nie van fundamentele betekenis sou wees nie, intedeel!, maar omdat daar by ons (Gereformeerde teoloë) *prinsipiël* algehele eenstemmigheid bestaan oor wat die kerk is — al slaag ons, jammerlik genoeg, nie in die *praktyk* daarin om die prinsipiële standpunt konsekwent te handhaaf nie. Prof. W. J. Snyman het al in 1959 te Rustenberg 'n waarskuwende woord laat hoor: „*Ons kerkbegrip moet gereformeer word, anders kom die kerk op 'n verkeerde spoor*”.¹ Op die waarheid van hierdie woorde kom ons weldra terug.

Eksegete is dit daaroor redelik eens dat die woord 'ekklēsia' in die N.T. voorkom in slegs tweeërlei betekenis, en wel as *lokale ekklēsia* en *totale ekklēsia* (gemeente). (In die Septuaginta word die *kahal JHWH* — meesal — met ekklēsia vertaal). Oor die vraag of ons die woorde 'kerk' ('kuriake', wat ons nié in die N.T. aantref nie) en 'gemeente' (ekklēsia) as sinonieme moet gebruik, is daar verskil van opinie.² Trouens, die afkoms van die woord 'kerk' is onseker. Hans Küng meen dat dit afkomstig is van die bisantynse volksvorm 'kyrike', en dat die *romaanse* tale in teenstelling met germaanse tale die regstreekse verband met die N.T. woord 'ekklēsia' bewaar gehou het. „Het latijnse ecclesia, het spaanse iglesia, het franse église, het italiaanse chiesa zijn alle afkomstig van het griekse ekklēsia”.³ Indien ons egter nie in 'n Babiloniese spraakverwarring vasgevang wil raak nie, moet ons n.i. die woorde 'gemeente' en 'kerk' as sinonieme gebruik en geensins praat van 'n 'kerk' wat uit 'n aantal 'gemeentes' bestaan nie.⁴ Albei woorde

dui op die Messiaanse Godsvolk in sy totaliteit en lokaliteit. Ons kan dus ook spreek van die *totale kerk* en die *lokale kerk*.

In Matt. 16:18 het ons te doen met die tótale gemeente (kerk), in Matt. 18:17 met die lokale gemeente (kerk) — die enigste twee kere dat die Here Jesus van die ‚gemeente‘ gespreek het. In die briewe van Paulus kom veral in Efësiërs en Kolossense die gedagte van die ‚totale gemeente‘ skerp na vore, terwyl in sy ander briewe (veral Romeine en I Korinthiërs) die ‚lokale gemeente‘ in die gesigsveld tree.⁵ Nêrens in die N.T. word ’n groëp gemeentes (kerk) met die versamelnaam *gemeente* (kerk) (enkelvoud) aangedui nie, maar steeds in die meervoud as *gemeentes* (vgl. Rom. 16:4, 16; I Kor. 11:16, 14:33; II Kor. 8:18, 11:8, 12:13; Gal. 1:2, 22; I Thess. 2:14). Aldus is elke lokale gemeente ’n openbaring van die totale gemeente en nie ’n déél van die groot ‚kerk‘ nie. „De plaatselijke kerk is niet een ‚sectie of ‚provincie‘ van de totale ekklesia. Ze is geenzins een onderafdeling van de eigenlijke ‚kerk‘ . . .” Gevolglik is dit ook „geen goede gewoonte om alleen de totale ekklesia ‚kerk‘ te noemen . . .” Nee, „de plaatselijke kerk behoort niet alleen tot de kerk. De plaatselijke kerk is kerk. Slechts vanuit de plaatselijke kerk en haar concrete voltrekking kan de totale kerk begrepen worden”. Daarom moet ons onthou dat die totale kerk nie ’n „aaneensluiting” of „assosiasie” is van plaaslike kerke nie.⁶ „Kerk is niet een overkoepelend orgaan van afzonderlijke gemeenten. Niet een optelsom van afzonderlijke ekklesia’s heft als uitkomst de ekklesia; de ekklesia valt niet uiteen in de afzonderlijke ekklesia’s. Maar op verschillende plaatsen is *de* ekklesia van God”.⁷ Daarom bestaan die (Gereformeerde) kerk nie uit ’n aantal gemeentes nie (dit sou ’n tautologie wees) maar uit *gelowiges* wat om getal- en taalredes ‚afsonderlike‘ gemeentes/kerke vorm.

Die enigste uitsondering skyn Hand. 9:31 te wees, omdat dit hier lyk asof ‚gemeente‘ bestaan uit ’n áantal gemeentes. Hierteenoor kan gestel word: (a) moontlik was daar destyds net éën gemeente; (b) daar is ’n teksvariant; (c) dit is die enigste plek in die N.T. waar so ’n aanduiding voorkom.

Ons *Belydenisskrifte* is ook baie duidelik oor wat die kerk is. „Ons glo en bely ’n enige katolieke of algemene Kerk wat ’n heilige vergadering is van almal wat waarlik in Christus glo, wat hulle hele saligheid in Jesus Christus verwag en gewas is deur sy bloed, geheilige en verseël deur die Heilige Gees” (N.G.B. art. 27). Die H.K. verklaar art. 9 van die Apostolicum soos volg: „Dat die Seun van God uit die ganse menslike geslag vir Hom ’n gemeente wat tot die ewige lewe uitverkies is, deur Sy Gees en Woord, in die eenheid van die ware geloof, van die begin van die wêreld af tot aan die einde toe, vergader beskerm en onderhou; en dat ek daarvan ’n lewende lid is en ewig sal bly” (antw. 54). I et daarop dat in die H.K. ’n oorgang van die ‚Kerk‘ (in *vraag* 54) na ‚gemeente‘ (in antwoord 54) gemaak word, in die *Afrikaanse vertaling* altans, terwyl die N.G.B. die woord ‚Kerk‘ (met hoofletter) gebruik.

Ons wil ten slotte hier byvoeg dat die uitsprake oor die gemeente . . . kerk as die ‚volk van God‘, die ‚liggaam van Christus‘ en die ‚bou-

werk' van die Heilige Gees' (om net die drie te noem) van toepassing gemaak word op sowel die lokale as totale gemeente/kerk.

II. VALSE KERKBEGRIPPE

I. STATIESE KERKBEGRIP

Hierdie kerkbegrip is seker die flagrantste — en vulgêrste — van al die baie kerkbegrippe en byna nie nodig om selfs genoem te word nie. Omdat dit egter soveel maal voorkom by lidmate en predikante, is dit tog noodsaaklik om sout op hierdie slak te lê. En dan bedoel ons hier nie die valse dilemma van bewaar . . . vermeerder gemeenteopbou/sending nie, nee, ons bedoel daardie verwarrend-skeppende daaglikse spraakgebruik van 'Ons gaan kerk toe'. Hier word *die gebou* en die *gelowiges*, al is dit op speelse maar tog baie konkrete wyse, geïdentifiseer, of beter nog: deur hierdie spraakgebruik word die 'gelowiges' van die 'kerk' gedistansieer: hulle moet dan kerk toe gaan. Ons weet almal: ons gaan (kerk) *gebou* toe, maar dit is verbysterend om te sien en te hoor van lidmate dat hulle Sondae en weksdae moet kerk toe gaan. Hulle besef nie meer dat hulle die kerk/gemeente is nie. Vergelyk in hierdie verband ook: 'Ons gaan kerk bou', en wat die Bybel onder 'kerkbou' verstaan (Efes. 2:20-22). Dink aan visitasiereglemente met 'n vraag oor 'kerkbesoek'.

Hierdie spraakgebruik van 'kerk toe gaan' verdien dus allermins aanbeveling. Ons gaan die Here dien. Ons gaan crediens hou.

2. DINAMISTIESE KERKBEGRIP

Ook in hierdie verband het ons nie die oog op die apostolaats-teologie (Hoekendijk c.s.) met sy kerkbegrip van op-weg-wees, met sy identifisering van kerk en sending, van wat die kerk in sy wese is en wat sy roeping is (al is met die 'wese' onmiddellik óók die 'roeping' gegee), nee, ons het dit hier ook maar weer oor 'n alledaagse by ons voorkomende spraakgebruik van 'Ons gaan kerk hou'. Hier word die kerk beskryf in terme van die kultiese handeling, in terme van wat daar tydens 'n erediens gebeur. Kerk is hier die aktualistiese, dinamistiese kerk. Tereg sê prof. Snyman dat as plaaslike vergadering van gelowiges „beteken dit nie net 'n samekoms nie, maar ook iets wat saamkom, en dus bestaan, al is dit nie juis saam nie. 1 Kor. 14:23. Dit is dus 'n organisasie wat bestaan afgesien van die kultus'".⁹

Die kerk is dus méér as net kultiese aktualiteit.

Terloops, Ridderbos wys daarop dat in die twee keer wat die apostel Paulus die woord 'erediens' gebruik, hy dit nié toepas op die gemeentelike samekomste nie maar op die daaglikse lewenswandel.¹⁰ Hy voeg by dat ekklesia by Paulus behalwe plaaslike en algemene kerk ook die betekenis van *godsdienstige samekoms* kan hê (vgl. 1 Kor. 11:18, 14:19, 28, 34, 35).¹¹ Indien Ridderbos se eksegeese hier korrek is (ten ekklesiai), sal ons moet toegee dat hierdie 'kerkbegrip' nie so 'vals' is nie.

3. HIPERSTATIESE KERKBEGRIP

Die kerk is nooit „een boven de concrete mensen en hun beslissing zwevend superwezen”, die kerk is nooit „zonder mensen”.¹² Daarom kan die kerk nooit losgemaak word van die konkrete mense wat die kerk vorm en ‚verobjektiveer’ word nie, selfs al is die kerk as gemeenskap meer as die som van die individue. Die kerk is ’n *historiese* werklikheid en geen idealistiese grootheid nie.¹³

By die hiperstatiese kerkbegrip funksioneer die kerk as platoniese idee, as abstrakte grootheid. Ons vind dit o.a. by J. A. Heyns — die titel van die boek verrai dit al — in sy „Klagteboek teen die Kerk en sy mense”, want hy insinuer hiermee dat die ‚kerk’ iets anders is as sy mense”. Hy praat van die kerk as die „Goddelike instelling” en hulle wat aan die kerk behoort¹⁴ — asof die Goddelike instelling vir een enkele oomblik sonder mense ingestel is en kan bestaan. Die kerk is sê ons N.G.B., ’n heilige vergadering van almal wat waarlik in Christus glo (art. 27). God het nie eers die ‚instelling’ ingestel en toe die gelowiges daar ingelei nie. *Die gelowiges is die kerk en die kerk is die gelowiges*. Hierdie identifikasie is onuithaalbaar. Heyns opereer met die thomistiese vorm-materie-skema. Bowendien begaan hy ’n logiese denkfout deur die konnotasie van die begrip ‚kerk’ te laat verander.

Hierdie gedagte is dieper ingeburger as wat ons vermoed. Lees ons die voorwoord van die „Almanak” van 1966, dan hoor ons: „Die kerk klop aau u deur!” En verder aan lui dit: „In elke uitgawe kom die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika na u toe”.¹⁵ In die verband verneem ons dikwels van bv. iemand wat ‚van die N.G.K. na die G.K. wil oorgaan’ of ‚ek behoort tot die G.K.’ (. . . ek behoort nie tot die kerk nie, maar wel aan Jesus Christus, H.K. Sondag I; ek is wel lidmaat van ’n kerk). Tog verrai hierdie woorde ’n valsheid, omdat ek nie lidmaat is van ’n kerk nie of van ’n *aantal* kerke nie, maar van dié (N.G. of G.) kerk Kaapstad of Pretoria ens.

In hierdie verband kom ook die vereenselwiging voor van die kerk met die ‚onsigbare kerk’. Selfs Polman kon die saak, met verwysing na art. 27 N.G.B., nie ophelder met sy dualistiese konklusie dat „dit artikel ziet metterdaad voornamelijk op de onzichtbare kerk als mystieke lichaam van Christus, als vergadering der ware Christgelovigen, maar toch ook enigmata op de zichtbare kerk”.¹⁶

4. ORGANISTIESE KERKBEGRIP^{16a}

Op voetspoor van veral Kuyper word daar onderskei tussen die ‚kerk as organisme’ en die ‚kerk as instituut’. Die vraag is of hierdie ‚onderskeiding’ nie soveel inherente teenstrydighede bevat nie dat dit nie anders kan as om op ’n skeiding uit te loop nie. Prof. S. C. W. Duvenhage het in ’n mooi studie ’n pragtige wesensanalise van die kerk gemaak.¹⁷ Desondanks kom hy tot die volgende konklusie: „Tot hierdie sigbare kerk behoort die Christelike huwelik, die Christelike gesin, die Christelike staat, die Christelike skool, die Christelike vereniging, die Christelike kerkinstituut ens. In hierdie samelewingsverbande kom

die liggaam van Christus sigbaar tot openbaring".¹⁸ In 'n voetnoot op bls. 63 word dit sò gestel: „Om die saak dus suiwer te stel moet die kerk as instituut, beter gestel, die geïnstitueerde kerk, gesien word as een deel of vorm van die kerk as organisme wat in allerlei gestalte tot openbaring kom in hierdie bedeling. Die geïnstitueerde kerk sou genoem kon word die sentrale gestalte van die kerk as organisme". Hiermee ondergaan die Bybelse „ekkleisia” egter 'n *betekenisverbreiding* omdat enige Christelike organisasie nou 'n sigbare kerk kan wees en openbaring van die liggaam van Christus. So is dit bv. moontlik vir die een „kerk” (Christelike kerkinstituut) om vir die ander „kerk” (Christelike staat) soms *nee* te sê wanneer lg. „kerk” 'n „tendens van verabsoluttering vertoon”.¹⁹ Ons het hier ook met 'n tautologiese redenering te doen want die „kerk” word met die „kerk” gedefinieer en daarmee word niks bepaal nie: „tot die sigbare kerk behoort . . . die Christelike kerkinstituut . . .”²⁰ Andersyds mag ons ook weer nie die kerk en sy *roeping vereng* nie, as hy moet besef dat hy nie die „verkoondigingsprerogatief” van die Koninkryk van die hemel besit nie.²¹ as hy nie moet voorgee dat „hy die prerogatief besit om draer te wees van die Woord van God nie”,²² as hy moet weet om die Woord nie te „monopoliseer” nie.²³ Besit die kerk egter nie hierdie prerogatief nie? (Matt. 28:19, Mark. 16:15, Hand. 1:8, Joh. 20:21, Rom. 10:16-17). Maar dan hang alles af van wat ons onder die woordjie „kerk” verstaan.

Indien enige „buite-kerklike” — selfs Christelike — organisasie óók 'n openbaring is van die kerk van Christus, het ons m.i. die unieke betekenis van die N.T. „ekkleisia” kwytgeraak en dig ons daaraan 'n betekenisverbreiding (of-vereniging) toe wat ons nié in die N.T. vind nie. en het ons op hierdie wyse die onderskeiding „kerk” en „vrye (Christelike) organisasie” prysgegee.

Hierdie problematiek word na vore geroep deur die blykbaar onbruikbare onderskeiding „instituut/organisme” iets wat geen Bybelse onderskeiding is nie maar wel vrug van teologies-dogmatiese besinning. Tereg beweer prof Duvenage dat dit 'n „grootliks omstrede opvatting” is.²⁴ K. Dijk het al daarop gewys dat hierdie onderskeiding onhoubaar is omdat die „kerk as instituut” óók 'n organisme is en die „kerk as organisme” ook institutêre vorms aanneem. Bavinck het die begrippe ook anders as Kuyper hanteer.²⁵ Met hierdie onderskeiding ontkom ons nouliks aan die (Roomse) dualisme van 'n Sondagkerk (instituut) en 'n Maandagkerk (organisme). Die kerk is na sy wese en lewe één.

M.i. moet ons afskeid neem van die terminologie „instituut/organisme en teologiseer met die veel helderder en sprekender — en Bybeler — begrippe „kerk/Koninkryk”. Maar dan moet ons die identifikasie van Rome afwys (soos die H.K. doen, Sondag 48). Treffend dat die briljante Rooms Katolieke dogmatikus, Küng, dit self ook doen,²⁶ al relatiewer hy enigsins die wese van die kerk ten koste van sy roeping.²⁷ In kort kan ons sê dat die kerk méér is as blote strydende leer in die Koninkryk; in die kerk word ook iets gerealiseer van die Koninkryk. Enersyds *produseer* die Koninkryk die kerk, andersyds *introduseer* die kerk die Koninkryk.²⁸

5. KLERIKALISTIESE KERKBEGRIP.²⁹

Soms word die *ampsdraers*, die *.clerus'*, gesien en bestempel as die kerk, in onderskeiding van en soms skerp teenstelling met die lidmate, die *.leke'*. „Is de kerk werkelijk godsvolk, dan is het onmogelijk de ‚kerk‘ ooit te scheiden van de ‚leken‘, alsof juist de leken niet in de volle zin ‚laos‘ zouden zijn”. Die woord *laos* beteken in die N.T. „geen verschil *binnen* de gemeenschap tussen priesters (*.clerici'*) en volk (*.leken'* ‚kerkvolk‘)”.³⁰ As die N.T. die hele gemeente *laos* (Godsvolk) noem, is dit baie opvallend dat die woord *laikos* (*leek*) *geheel en al* ontbreek! Eers sedert die E3 tree die onderskeid *.clerus'* en *.leek'* veral op die voorgrond.

So 'n klerikalistiese kerkbegrip kan die ware en beslissende aktiwiteit en inisiatiewe slegs sien en vind by die ampsdraers. Die lidmaat is slegs die passiewe ‚toehoorder‘ en die geduldige ‚kerk‘-ganger. Volgens die briewe van Paulus, veral dié aan die Korinthiërs, is dit duidelik dat elke gelowige sy besondere gawes van God ontvang het en as sodanig moet ontplooi, en dat alle konsentrasie en sentralisasie van dié gawes in ampsdraers uitgesluit is. Dit is daarom baie opvallend dat die N.T. die wêreldlike woorde ‚archè, timè, telos‘ as beskrywing van die werk van ampsdraers opsetlik vermy, omdat dit 'n outokratiese heersersposisie sou uitdruk. In teenstelling hiermee word die woord ‚diens‘ (diakonia) gebruik.³¹ „Waar in een kerk of in een gemeente slechts ambtsdragers en niet alle gemeenteleden actief zijn, dient men zich ernstig af te vragen of hier niet met de charisma's ook de Geest wordt logelaten”.³²

Die kerk is dus nie dáár waar die ampsdraer is nie. Dit is nie waar dat as die predikant of ouderling gepraat het, die kerk dan gepraat het nie. 'n Ampsdraer het nie die reg om individualisties namens die kerk te praat nie. Die kerk is nie-gelyk-aan sy ampsdraers nie, bestaan ook nie nèt uit ampsdraers nie. Al die gelowiges saam, die hele Godsvolk lokaal of totaal, is die kerk.

6. KOLLEGIALISTIESE KERKBEGRIP

Een van die kenmerke van die kollegialisme is dat die ‚kerk‘ geïdentifiseer word met o.a. 'n *kerkvergadering*. In hierdie opsig dra dit 'n Roomse smet.³³ So hoor ons bv. dat as 'n sinode of kerkraad 'n uitspraak gedoen het, dan het die kerk gepraat. Soms word sò ver gegaan en beweer dat as die moderatuur of kommissie van 'n kerkvergadering 'n verklaring uitgereik het, dan is die stem van die kerk (en dan nog bedoel as *kerkverband*, dus al die gemeentes/kerke) gehoor. Dr. Z. B. Loots beweer „dat die Ned. Geref. Kerk nie ongereformeerd is wanneer van die kerkverband as kerk gepraat word nie”. Die siening dat die sigbare kerk altyd net plaaslik aan die lig tree, noem hy „'n beskouing wat beslis independentisties gekleur is”.³⁴ Vir sy standpunt beroep hy hom op gereformeerde kerkregkundiges maar nié, na my beste wete, op die Skrif nie. Sy siening sou waarde gehad het indien daar geen kerk(verbande)like verskeurdheid was nie, maar waar hy nou in on-

bybelse sin 'n aantal gemeentes/kerke (N.G.) kerk noem (enkelv.), word die kerk(verbände)like verskeurdheid gesanksioneer en gekontinueer. en kom 'n sodanige 'kerk' met die pretensie dat hy die enigste ware 'kerk' is. Kollegialisme grens aan absolutisme.

Ook die Gereformeerdes is hier nie heeltemaal vry te spreek nie. In 'n boekresensie in „Die Kerkblad” word i.v.m. interkerk(verbände)like samesprekings die vraag gestel of „interkerklike samesprekinge nie tot die sinodale vlak beperk moet word waar dit *offisieel en spesifiek gaan oor wat ons as kerke uitmekaar hou nie?* As samesprekings tussen gemeentes hieroor sou gaan, moet dit onthou word dat daardie gemeentes elkeen in 'n eie kerkverband staan en dat die samesprekings uiteraard implikasies inhou wat veel breër gaan as die plaaslike kerk”.³⁵ Uit die eerste sin is dit duidelik dat die woord 'kerke' gebruik word in die sin van 'kerkverbande'. In die tweede sin, waar die oorgang gemaak word van 'kerke' na 'gemeentes', word gedink in terme van 'n 'kerk' wat uit 'n aantal gemeentes bestaan. Mag ons die 'kerk' net soek (en vind) by die sinode? Is dit nie kollegialisties nie? Is die plaaslike kerk/gemeente nie ook voluit kerk nie en kan 'n (inter)kerklike gesprek nie ook plaaaslik offisieel gevoer word nie?

Ons kan in hierdie verband ook verwys na die naam van die Geref. Kerk (en N.G. en N.H. Kerke) waar 'n aantal gemeentes/kerke (mv.) in die enkelvoud 'vernoem' word as 'Kerk'.

Enigsins moeiliker word die situasie as ons in die 'Ouderlingformulier' lees dat met „sê dit aan die gemeente” (ekklesia), Christus „sekerlik nie al die lidmate van die gemeente afsonderlik bedoel (het) nie, maar heel gepas diegene wat deur die lidmate gekies is om hulle te regeer”. Wat is die konnotasie van die woorde 'heel gepas'? Is dit identifisering bedoel in die sin van ekklesia-kerkraad? As die Here Jesus gesê het: Sê dit aan die ekklesia, kan ons sê dat Sy bedoeling was: Sê dit vir die kerkraad.³⁶ Dit is opmerklik dat die H.K. hom in hierdie geval veel genuanseerder uitdruk, as ons lees dat volhardende sondears „by die gemeente, *of die wat deur die gemeente daarvoor aangewys is, aangegee moet word*” (antw. 85) (my kursivering, J. H. v. W.). In sy kommentaar op art. 76 K. O. noem ds. L. S. Kruger dat „die besluit tot die afhouding van die Nagmaal dan alleen deur die kerkraad in 'n offisiële vergadering geneem word (1 Kor. 5:4)”.³⁷ En nou is dit juis so dat in die tuggeval van 1 Kor. 5 die hele gemeente pertinent na vore tree (vs. 4). Ridderbos sê selfs dat Paulus hom nêrens rig tot die ampsdraers „over de gemeente heen”.³⁸

Die kollegialistiese kerkbegrip bring ons voor die gewigtige probleemstelling: wanneer is 'n kerk valse kerk? Wanneer *kerklike vergaderinge* gedwaal het? Maar ons mag dan nie vlotweg 'kerk' en 'kerkvergadering' identifiseer nie, want is dit nie kollegialisme nie? Hierdie vrae is nie in indepentistiese sin bedoel nie, met relativering van die gesag van kerklike vergaderinge. (Kollegialisme is 'n neef van presbiterianisme, waar presbiters gesag voer of probeer voer los van Christus en sy Woord om.³⁹

7. VOLKSKERKBEGRIP

Hierdie valse kerkbegrip het funeste gevolge nie alleen vir 'n juiste kerksiëning maar ook vir die kerktáák. In hierdie verband is daar twee opvallende uitwasse.

Die eerste is daardie waar die *kerk en volk geïdentifiseer* word. Hiervolgens moet iemand as lid van 'n bepaalde volk (nasie) outomaties lid wees (word) van die kerk van 'n daardie volk. Sodoende word die grens tussen kerk en wêreld vervaag en word die kerk in sy eintlike gestalte as *kerk van Jesus Christus* wesentlik aangetas. Ongeag die ruï-nese kerk- en dogmahistoriese gevolge wat hierdie siening deur die eeue gehad het, word dit nogtans (soms onbewus) in mindere of meerdere mate voorgestaan deur die Herv. Kerk van Nedl., die Luthertse Kerk van Duitsland, en ook die N.G. en Herv. Kerke ter plaatse.

Die tweede — en groter — drogsiening is dié waar die kerk hoof-saaklik gesien word as *diensmaagd van die volk*. Selfs die kerklike eenheid moet om hierdie rede nagestreef word — nie om Godswille nie maar om volkswille. Die totale dienswerk van die kerk moet dan afgestem wees op die volksopbou en die kerk moet selfs sover moontlik sy stempel plaas op alle Regeringsbesluite. Die logiese konsekwensie hiervan sal wees dat die kerk se „barmhartigheidsdiens (sal) verval tot blote filantropie of volkswelsyn, sy sendingwerk tot geestelike selfbeveiliging of bevordering van die beskawing en sy evangelisasie tot morele rehabilitasie of blote lede-werwery”.⁴¹

Dit beteken egter allermins dat die kerklike lewe heilloos, ja, selfs onheilspellend vir die volkslewe hoef te wees. Die vrugte van 'n gesonde kerklike lewe — by implikasie: kerklike eenheid — sal oorval op die volksakker, maar dan is dit alles gawe van God (Matt. 6:33). Daarom is dit veel Bybelsers om te spreek van 'n volkerek(e), waar die volk gesien word as 'n *terrein* waarop die Koninkryk van God moet kom en waarin die kerk gestalte moet aanneem.⁴² Die kerk staan in diens van die Koninkryk soos dit realiseer in elke volk en taal en nasie. Daarom kan ons sê: *die kerk gaan die volk in* (Matt. 28:19). Maar ons sou die stelling ook kon omkeer en sê: *die volk kom die kerk in* — nie hoof vir hoof nie, maar in sy uitverkorenes.⁴³ Volgens die hele struktuur en afsonderlike dele van die N.T. werk God nie (net) op individualistiese wyse met die implementering van Sy Koninkryk nie maar „nasionalisties”. Hierdie refrein klink deur tot in Openbaring 21:24-26, waar ons lees van die heerlikheid en die eer van die nasies wat in die nuwe Jerusalem ingebring word. Tereg word daarom die volkskerkgedagte afgewyys (D.C.S. van Merwe, J. C. Coetzee, W. J. Snyman, Stauffer) en vir die volkerek(e)-konsepsie gekies.

8. ABSOLUTISTIESE KERKBEGRIP

Met hierdie kerkbegrip het ek die meeste geworstel en beskou dit tewens ook as van die gevaarlikste. Met 'n absolutistiese kerkbegrip word bedoel dat die *„eie kerk(verband) aanvaar word as die enigste ware kerk*. Alle ander kerke/kerkverbande is dan vals of minder suiwer en

moet gevolglik opgeroep word om by die ‚eie’ ware kerk (verband) aan te sluit. So ’n absolutistiese standpunt is egter suiwer Rooms. Op 25-1-1968 het pous Paulus nog baie duidelik in ’n toespraak oor ekumenisiteit beweer dat ekumenisme vir hom niks anders is nie as ’n terugkeer van die afgeskeie broeders in die onontbeerlike gemeenskap van die enige deur Christus gewilde Kerk onder die gesag van die outentieke opvolger van Petrus.¹³ Hans Küng meen egter dat die Tweede Vatikaanse Konsilie hierdie identifikasionisme en eksklusivisme afgewys het. „Ze identificeert zich dus, ondanks sommige andersluidende formuleringen, niet meer absoluut met de kerk van Christus.”¹⁴

Om egter meer ‚tuis’ te kom. Hierdie hele problematiek word beheers deur die beskouinge oor ware/valse kerk, meer/minder suiwer kerk. Dit opsigself sou ’n opstel regverdig, en daarom volstaan ons met enkele stellinge wat reeds nader uitgewerk is in ’n artikel in „Kruispunte”.¹⁵

- (a) Ons Belydenis (veral N.G.B. art. 27) leer ons om die begrip ware/valse kerk nie in ’n swart-wit-skema te hanteer nie. Alle simplisme word deurgebreek, want al kan hierdie twee kerke „maklik geken” word, moet ons tog „met ywer en *versigtigheid*” hierdie „*onderskeiding*” aanwend (kursivering van my, J. H. v. W.) Polman wys ook in sy groot studie oor die N.G.B. daarop dat elke kerk in „*eigen boezem*” met de valse kerk te strijden (heeft) en door haar bezet (kan) worden”,¹⁶ ja, ons moet veg teen die valse kerk „die binnendringen wil en *binnen is*”¹⁷ (kursivering van my, J. H. v. W.).
- (b) Calvyn het ons al geleer hoe moeilik dit is om die valse kerk te lokaliseer. Hoewel hy van die Roomse Kerk kon sê dat „iedere vergadering en ook het gehele lichaam van het pausdom de wettige gedaante van een kerk mist” (het ’n ‚kerk’ vir Calvyn uit gemeentes — vergaderinge — bestaan?)¹⁸ gee hy tog toe dat ons nie kan loën nie „dat er bij hen kerken zijn”.¹⁹ Bavincek het al gesê dat die ware kerk nooit daar sou gewees het nie as die drie kenmerke absoluut gegeld het.²⁰
- (c) Calvyn het nie net die Geref. Kerk(groep) as ware kerk gesien nie „Zo valt voor Calvijn de ware kerk niet samen met de Gereformeerde kerk. De Engelse, episkopale kerk, de Lutherse, zelfs de gemeenten der Waldenzen en Bohemers worden als ware kerken erkend”.²¹ Volgens art. 29 N.G.B. word onder ware kerk verstaan elke kerk „die aan de gestelde kenmerken voldoet. Daaronder worden alle kerken der Reformatie begrepen, al is er verschil in zuiverheid zowel in leer als in liturgie”.²²
- (d) Polman meen dat „wie de tegenstelling *ware en valse Kerk* vangt door of verklaart in de zin van de onderscheiding *meer of minder zuivere Kerken* heeft de historische betekenis van de woorden der Belijdenis losgelaten en schrijft haar een andere mening toe dan zij bedoelt”.²³

In hierdie verband kom ons Kerkorde ter sprake en ontstaan die vraag in hoeverre daar rekening gehou word met 'ander kerke (verbande) buite die Geref. Kerke. Besit die Kerkorde dalk 'n eksklusivistiese kerkbegrip? Ons dink onmiddelik aan art. 9: „Predikers wat uit ander kerke of een of ander sekte aansluit”, waar wêl die bestaan van „ander kerke” erken word (maar dan is dit waarskynlik ook die enigste plek). Wat is egter die konnotasie van die begrip „ander kerk”? In art. 61, wat handel oor die toelating tot die Nagmaal, kom die begrip „ander kerke” ook voor, maar dan (in 'n latere edisie) nader gepresiseer as „ander kerke (van dieselfde kerkverband)”. Sou dit ook nie Skriftuurliker wees om te spreek van „Die Geref. Kerk in S.A. nie? — eerder as „Geref. Kerkverband”? Treffend dat nog al die jare die inleidende woord op die Dordtse Leerreëls — tereg — lui: „Die beslissing van die nasionale sinode van die Gereformeerde Kerk van die Verenigde Nederlande” Dit is seker nie slegs omdat die Dordtse Sinode 'n „ekumeniese” sinode was nie —.

III. KERKBEGRIP VAN ONS KERKORDE²³

Hiermee word slegs 'n paar kort flitsende grepe gemaak. Ek pretendeer niks en konkludeer niks — analiseer net. Al wat eie is aan voorlopigheid is eie aan hierdie analise. Hier moet nog veel teologies, en veral in historiese perspektief, deurgepraat word.

1. Die woord „kerk” word gebruik in die sin van „lokale kerk” (vgl. artt. 1, 4, 7, 10, 11, 14, 15, 17, 20, 27, 33, 41, 42, 44, 61, 62, (71) 75 (77), (79), (80), 84, 86).

2. Dit skyn nie asof „kerk” as sinoniem vir „gemeente” gebruik word nie. Beide woorde kom dikwels blykbaar onderskeidend voor in dieselfde artikel (vgl. 23, 28, 44, 59, 71, 77) (vgl. egter 82, 83).

3. Soms skyn dit asof daar sodanig tussen „kerk” en „gemeente” onderskei word dat „kerk” gemeente plus ampsdraers, en „gemeente” kerk minus ampsdraers is (vgl. art. 16, 22, 23, 25, 55, 59, 70, 71, 77, 82, 83). Soms lyk dit asof „gemeente”-aktuele byeenkoms (4, 70); „erediens” word pertinent genoem in o.a. 56 en 64.

4. Die meervoud van „kerk” is „kerke” (artt. 4, 7, 19, 28, 37, 41, 44, 51, 66, 67, 69, 84).

5. Soms word die begrip „kerk” as versamelnaam gebruik vir 'n aantal kerke (5, 59, 61, 71, 85, 86) (vgl. ook 77, 79, 80).

6. Nêrens kom die meervoud „gemeentes” voor nie.

7. Daar word soms gespreek van „kerkverband” (o.e. 5, 20, 61).

8. Een maal kom dit voor dat van 'n meerdere vergadering (klassis) gesê word dat dit 'n vergadering van naburige kerke is (41).²⁴

9. O. a. vyf keer vind ons die begrip „ander kerk(e)” (9, 10, 15, 61, 84). Slegs een keer (9), dui dit op 'n ander kerk(verband) buite die Geref. Kerke, terwyl dit die ander kere op die „eie” kerk(verband) sien.

IV. WAAROM?

Daar sou seker baie redes aangevoer kon word vir al die verwarring t.o.v. die kerkbegrip. Ek noem 'n paar voor-die-hand-liggende redes, om dan by een meer uitvoerig stil te staan.

1. Geen Bybelse oriëntasie.

Weinig het werklik in die lig van die Woord van God (en ons Belydenis) 'n (eksegetiese) studie gemaak van die 'ekkklesia' van God. Vandaar dat ons so maklik op sleptou geneem word deur die daaglikse woordgebruik. Daar is by min van ons eksegetiese diepgang.

2. Ongedissiplineerde woordgebruik.

Dit is duidelik dat daar by ons baie weinig selfdissipline is t.o.v. die gebruik van die woord 'kerk' of 'gemeente'. Dit word oral onnadendkend ingestop.

3. 'Kerk' en 'gemeente'.

Omdat ons nie helderheid het oor die konnotasie van die begrippe 'kerk' en 'gemeente' nie, opereer ons steeds met die onskriftuurlike siening dat 'n 'kerk' uit 'n aantal 'gemeentes' bestaan. In ons Belydenis word beide woorde tereg as sinonieme gebruik. Dis 'n vraag of ons Kerkorde in hierdie opsig konsekwent is. Ons moet steeds onthou dat slêgs die woord 'gemeente' (ekkklesia) direk uit die Skrif stam en dat 'kerk' (kuriake) 'n latere 'teologiese' toevoeging is, wat ons nie noodwendig dáárom op Barthiaanse wyse hoef te skrap nie — solank ons dit maar korrek gebruik!

4. Kerklike verskeurdheid.

Kerklike verskeurdheid is een van die grootste — indien nie dié grootste — redes van al die verwarring op hierdie gebied. In plaas daarvan dat ons die Bybelse woordgebruik behou het, het ons dié losgelaat en daarmee by haas enige moontlikheid uitgekóm. Dit kan nou eenmaal nie ontveins word nie dat wie die Skriftuurlike kerkbegrip laat inplons in die huidige kerkelike situasie, met 'n spanningsvolle — soms 'gevaarlike' — situasie te doen kry. Dit sou nie oordrewe wees nie om te beweer dat deur die Bybelse kerkbegrip, ons absolutistiese kerkverbandelike strukture heilsaam versag word.

In hierdie verband het die *kerkname* verwoestend gewerk. Ons hoor nie alleen van 'my kerk' en 'jou gemeente' nie (terwyl dit God s'n is in Jesus Christus, 1 Thess. 2:14), maar ook 'moederkerk' en 'dogterkerk' (terwyl „Jerusalem daarbo" ons moeder is. Gal. 4:26). Ons hoor van Roomse Kerk, Griekse Kerk, Lutherse, Anglikaanse, Metodiste, Presbitesiaanse, Baptiste, N.G. Kerk, Herv. Kerk, Geref. Kerk. Verdere skeuringe had ten gevolg langer name. Sommige vernoem die kerk na 'n dogma (Baptiste), sommige i.v.m. kerkregeringe (Presbiteriane, Kongregasionaliste), sommige o.a. i.v.m. 'n hervormingsdaad (N.G.K., H.K., G.K.), sommige na mense (Lutherse Kerk; vgl. 'Calvinistiese Kerk' en Paul Kruger Kerk(gebou?)).

Wat moet ons van dit alles sê? Of beter: Wat sê die Skrif daarvan?

„Ekklesia” is volgens die N.T. altyd vergaderinge van *God in Jesus Christus* (1 Thess. 2:14, Gal. 1:22). Die kerk word dan b.v. „vernoem” na die *plek* waar hy te vind is: soms is dit ’n *stad*: Thessalonika (1 Thess. 1:1), Korinthe (1 Kor. 1:2), Laodicéa (Kol. 4:16); soms weer ’n *landstreek*: Asië (1 Kor. 16:19), Galasië (1 Kor. 16:1), Marcedonië (11 Kor. 8:1), Judéa (1 Thess. 2:14).⁴⁵

As die Korinthiese gemeente wil opdeel in ’n Appolos- en Cefas- en Paulus- en Christusgroep, is die Apostel se oordeel striemend: „Is Christus verdeel? Is Paulus miskien vir julle gekruisig? Of is julle in die naam van Paulus gedoopt?” (1 Kor. 1:13). En tog hê dit in die loop van die geskiedenis gebeur! Ons dink bv. aan die mees konkrete voorbeeld van „Lutherse Kerk”, ’n contradictio in terminis. (Luther het hom heftig daarteen verset dat sy naam aan ’n kerknaam gekoppel word), omdat mens nie tegelyk aan Luther en God kan behoort nie. Gelukkig dat ons daarvan bewaar gebly het om van ’n „Calvynse Kerk” te praat al kom die ongelukkige uitdrukking „Calvinistiese Kerk” soms nog voor.

Die kerk is na sy wese *omvernoembaar* — die Skrif sê net telkens wáár die ekklesia van God in Christus te vind is — en watter versierende byname ook al uitgedink kan word, hulle sal net so telkens voor die Bybelse kerknaam en -begrip moet swig. Die ekklesia is „ek-klesia van God” of nou en dan „ek-klesia van Christus” (Rom. 16:16) (toutologies: kerk van Christus) en niks anders nie.

Vanuit die Skrif besien, is daar dus bepaalde kritiek te lewer op die naam „Die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika”. Daar is geen probleem met die „in Suid-Afrika” nie, maar met „Gereformeerde” en „Kerk”. Hier word tog ’n aantal kerke/gemeentes „kerk” (enkelv.) genoem, iets wat ons nié in die Skrif vind nie. Voorts kan daar vanuit 1 Kor. 1:12-13 *transendentale kritiek* gelewer word op die bynaam „Gereformeerde”. Natuurlik mag ons 1 Kor. 1 nie ongenueanseerd toepas op die kerklike situasie van vandag nie omdat die N.T. nog vóór die verskeurde toestand staan. Paulus had ook nie te doen met *interkerkverhandelike* groeperinge nie maar met ’n intra-kerklike situasie, met groeperinge binne die één Korinthiese kerk. Tog lyk dit my — gesien ook in die lig van die „Pauliniese” kerkbeskouing — dat ons die teks nié forseer nie as ons beweer dat indien Paulus *groeperinge binne die een gemeente* afgekeur het, hy dit *des te meer* sou gedoen het waar *gemeentes* hulle afsonderlik teenoor mekaar sou opgestel en afgegroepeer het.

Ons sou op die naam „Gereformeerde” ook *immanente kritiek* kon lewer. Dit is nl. ’n vraag of die vorm-materie-leer (selfs via Latyn) nie hier sy kop uitsteek nie: „Gere-fòm-eerde” (vgl. „Her-vòm-de”) met eensydige klem op die „vorm”. Het dit nie juis in die Reformasie om die inhoudelike gegaan nie?⁴⁶ Ons sou kon wys op die passiewe element en verlede tyd („Ge-reformeer-de”), sodat dit altyd orent gehou moet word deur voortdurend te herinner aan die aktuele, dinamiese, met die tyd saambewëgend „Reformerende” Kerk. Hierdie twee elemente, die statiese en dinamiese, mag nie in die kerk se roeping, en ook nie in die kerk se náam teen mekaar uitgespeel word nie. ’n Statische kerk

verval in ortodoksisme en stagnasie; 'n bloot dinamiese kerk vervlugtig in aktualisme en eksistensialisme.

Baie van hierdie probleme sou egter maklik verdwyn as daar net één 'kerk' op aarde was. En ons sal moeilik kan beweer dat dit nie die Skriftuurlike kerkperspektief is nie (veral Joh. 17:21, Efes. 4:4-6). Daar bestaan 'n duisend menings oor hoe hierdie ekumeniese probleem opgelos kan word. Enersyds is daar by sommige 'n totale afkeer, andersyds 'n positiewe aanjak, en dit wissel weer van 'n koöperatiewe tot 'n korporatiewe eenheidsstrew. *In hierdie verband sal o.a. die Bybelse kerkbegrip van deurslaggewende betekenis wees.*⁵⁹

Soveel is egter duidelik dat die kerk as volk van God, as liggaam van Christus, as bouwerk van die Heilige Gees één is, omdat dit nie anders kan wees nie. Die ekumeniese roeping bestaan derhalwe daarin dat die 'kerk' tot uitdrukking moet bring wat hy is.⁶⁰

J. H. van Wyk.

Gelewer voor G.T.V. Witwatersrand (13 Mei 1968) en G.T.V. Pretoria (27 Mei 1968).

VERWYSINGS

1. in „Eeufees te Rustenberg”, Potchefstroom. 1959. p. 140 (Voortaan slegs „Eeufees”).
2. F. J. Pop. „Bijbelse Woorden en hun Geheim” I. 's-Gravenhage. 1957. p. 116.
3. Hans Küng. „De Kerk”. Hilversum-Antwerpen. 1967. p. 95.
4. Contra Pop a.w. p.p. 112, 113, 116. So by W. J. Snyman. „Eeufees”, p. 140.
5. Vgl. Herman Ridderbos, „De Komst van het Koninkryk”, Kok-Kampen. 1950, pp. 288-320 (veral 309), en „Paulus: Ontwerp van zijn Theologie”. Kok-Kampen, 1966, p. 366; W. J. Snyman. „Die Gebruik van die woord 'kerk' in die Nuwe Testament”, Potchefstroom, 1949; (Voortaan „Kerkbegrip”) K. L. Schmidt: 'ekkllesia' in *Th. W.N.T.*; Küng, a.w. p. 93v.; „De Nieuwe Katechismus”, Hilversum-Antwerpen. 1966, p. 595.
6. Küng. a.w. p. 99.
7. Idem, p. 100.
8. Dit is seker nie moontlik dat 'n lidmaat wat met attestasie uit 'n gemeente vertrek in wese kerkloos' is nie : „Handleiding by die Kerkorde van die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika” (verskillende outeurs), Pro Rege-Potchefstroom. 1966. p. 490. (Voortaan „Handleiding”).
9. Snyman, „Kerkbegrip”, p. 5.
10. „Paulus”, p. 537. Die fyn onderskeiding wat ons vandag maak tussen 'erediens' en 'gemeentelike samekoms' kan seker moeilik teruggevind word in die N.T.
11. Idem, p. 366. Vgl. Küng a.w. p. 98.
12. Küng a.w. p. 149.
13. Idem, p. 151.
14. J. A. Heyns. „Klagteboek teen die Kerk en sy mense”. Sacum. Bloemfontein (ongedateer) p.p. 10-11. Vgl. Küng a.w. p. 13. „Dit is een abstract onderscheid”. Küng, p. 370.
15. „Almanak van Die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika”, Potchefstroom. 1966, p. 11.
16. A. D. R. Polman. „Onze Nederlandsche Geloofsbelijdenis” III. Wever-Franeker. (ongedateerd), p. 275. (Voortaan „N.G.B.”).
- 16a Vgl. J. H. P. van Rooyen, „Kerk en Staat” ('n vergelyking tussen Kuyper en van Ruler) Groningen 1928. p. 113-148.

17. S. C. W. Duvenhage. „Kerk, Volk en Jeug” I. Heijnis-Zaandijk, (1962), p.p. 40-62.
18. Idem. p. 291. So op p.p. 55. 63. 247. 248. 284. 285.
19. Idem. p. 274.
20. Idem. p. 291.
21. Idem. p. 287.
22. Idem. p. 245.
23. Idem. p. 279.
24. Idem. p. 63, voetnota.
25. Vgl. R. H. Bremmer, „Herman Bavineck als Dogmatikus”, Kok-Kampen, 1961, p. 282.
26. Küng a.w. p. 111.
27. Idem. p. 112.
28. W. Lee. „Het Koninkrijk en de Gemeente”, in: „Leven en Getuigenis”, jg. 23, no. 3; aangehaal deur L. Flood. „In Dieselfde Spore”, Potchefstroom. (1964). p. 76. Vgl. ook Ridderbos. „Koninkryk”, a.w. p. 307. en Tjaart van der Walt. „Die Koninkryk van God — Naby!”, Kok-Kampen. (1962), p. 33.
29. Met erkenning teenoor dr. B. Spoelstra, wat my oë vir hierdie kerkbegrip geopen het. In samehang met die klerikalistiese kerkbegrip (waar kerk en ampsdraer vereenselwig word) en die kollegialistiese kerkbegrip (waar kerk en kerkvergadering vereenselwig word), sou ook genoem kon word 'n independentistiese kerkbegrip' (waar kerk en individuele gelowige vereenselwig word). Hierdie klerikalistiese opvatting is taamlik oud: „Waar de bisshop zich vertoont, moet ok het volk zijn zoals waar Jezus Christus is de katolieke kerk is” (Ignatius van Antiochië. 110). Küng a.w. p. 342.
30. Küng, a.w. p. 145.
31. Idem. pp. 204, 207, 215, 216.
32. Idem. p. 217.
33. Tereg „Handleiding”, p. 20.
34. „Die Kerkbode”, 26 Julie 1967, p. 124. Vgl. (tereg) G. P. L. van der Linde. „Die Grondbeginsels van die Presbiteriale Kerkregeringsstelsel”. Pro Rege-Potchefstroom, 1965, p. 157, voetnoot 17.
35. „Die Kerkblad”. 1 Mei 1968, p. 11
36. Vgl. K. S. van Wyk de Vries. „Deur Bloed Gekoop”. Pro Rege-Potchefstroom, 1957, p. 193: „As hy nog nie luister nie, sê dit dan aan die gemeente dit is die kerkraad.”
Vgl. ook W. I. de Klerk. „Wending”. Pro Rege-Potchefstroom, 1964, p. 28: „In die wykskring het ons tog ook die openbaring van die liggaam van Christus soos die huisgemeentes van Aquila en Priscilla”. Kan ons sommer vlotweg 'n wykskring in 'n gemeente identifiseer met 'n huisgemeente?
37. „Handleiding”, p. 451.
38. „Paulus”, p. 529.
- 38a Vgl. W. D. Jonker: „Egte onderwerping en gehoorsaamheid kom in die kerk alleen aan die Woord van God toe, nie aan die ampsdraers of hulle bepalinge as sodanig nie” (Om die Regering van Christus in Sy Kerk”, (Unisa), 1965, p. 11.
39. Vgl. „Kruispunte”, jg. 2, no. 2, pp 12-15.
40. A. J. Venter. „Kerk en Belydenis”. Potchefstroom, pp. 21-2.
41. Vgl. W. D. Jonker. „Aandag vir die Kerk”. Potchefstroom, p. 51.
42. J. C. Coetzec. „Volk en Godsvolk in die Nuwe Testament”. Pro Rege-Potchefstroom, 1965, pp. 308, 319, 321, passim.
43. in „Gereformeerde Weckblad”, jg. 23, no. 37, 8 Maart 1968, p. 255.
44. Küng, a.w. p. 326; so p. 202.
45. Jg. 4, no. 4, pp.1-8.
46. „N.G.B.”, a.w. p. 378.
47. Idem. p. 380. Vgl. Bremmer a.w. p. 364. So by S. J. van der Walt in „Geloofsleer en Scedeleer”, Kaapstad, (ongedateerd), p. 178.
48. Vgl. W. Nijenhuis, „Calvinus Oecumenicus”, s-Hage-Nijhoff, 1949; D. Nauta. „Calvijs afkeer van een Schisma”, in „Ex Auditū Verbi”, Kok-Kampen, 1965, pp.131-156.

49. „Institusie”, Meinema-Delft, IV, 2, 12.
50. „Gereformeerde Dogmatiek” IV (4c). Kok-Kampen, 1930, p. 303. Vgl. Bremmer, a.w. pp.282-283. Vgl die kritiek van Küng op die Roomse vier kenmerke- en die Reformatoriese twee kenmerke-leer: „Wat zou het een kerk baten als ze de Schrift ‚heeft’ en bij haar toch niet de macht en de kracht van het evangelie gehoord wordt; als zij de sacramenten ‚heeft’, maar deze door bijgeloof en afgoderij onverwoekerd zijn; als haar eenheid, heiligheid, katholiciteit en apostoliciteit institutioneel stevig gegrondvest en zichtbaar gemaakt zijn en deze instituten toch uitgeholde vormen zijn zonder leven. Dus niet het formele voor-handen-zijn van bepaalde eigenschappen, maar het gebruik en de voltrekking ervan doorslaggevend . . .” a.w. 309.
51. Polman, „N.G.B.”, a.w. p. 234. Vgl. Polman in „Christelike Encyclopedie IV, Kok-Kampen, 1959, p. 198. Calvyn word soms (tereg) ’n ‚oorgangsfiguur’ genoem. Dit beteken o.a. dat sy ekklesiologiese standpunt nie onge-nuansseer en simplisties op die kerklike situasie van vandag toegepas mag word nie. Maar dit beteken nie dat Calvyn vir vandag niks te sê het nie en op non-aktiwiteit geplaas kan word.
52. Polman, „N.G.B.”, a.w. p. 362.
53. Idem, p. 231.
54. „Handleiding”, p. 15.
55. „Kerke van die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika”, Potchefstroom, 1965.
- 55a Vgl.: „. . . is dit juister om van meerdere vergaderinge te praat as *samenkomste van meer kerkrade* . . .”, Van der Linde, a.w. p. 142; en: „Omdat ’n klassikale vergadering primêr ’n vergadering van *kerkrade* is . . .”, „Handleiding”, a.w. pp.261-262.
56. Contra die bewering dat die N.G.K. Kaapstad „die moeder van ons almal is”: H. C. Hopkins, „Die Moeder van ons almal”, Kaapstad-Pretoria, (ongedateerd). Die N.T. ken nie so ’n maternalisme nie.
57. Vgl. „Uit een bloed”, Pro Rege-Potchefstroom, 1961, p. 43; W. D. Jonker, „Aandag” a.w. p. 22; W. J. Snyman, „Eeufees”, p. 140; W. J. Snyman, „ Die kerk van Christus in Afrika”, in „Koers”, jg. 33, no. 3, Des. 1965, p. 237.
58. Vgl. Calvyn: „Indien wij erop gesteld zijn om onder ons de eenheid en de vrede te doen bloeien, laten wij dan de eenheid veeleer in de leer en de gevoelens zoeken, dan ons eigenwijs vast te bijten op de nauwkeurige overeenkomst in de vormen van de eredienst” by H. Volten, „Rondom het Belijden der Kerk”, Kok-Kampen, 1962, p. 197, (voetnota).
59. Vgl. A. A. van Ruler in „Kerk en Theologie”, jg. 18, no. 4, Okt. 1967, p. 331: „De oecumenische vraag is in de kern een kerkelijke vraag en de kerkelijke vraag is in de kern een institutêre vraag”.
60. W. J. Snyman in „Handelinge van die ses-en-dertigste Sinodale Vergadering van die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika”, Potchefstroom, 1967, p. 379; vgl. Polman in „N.G.B.” p. 380; Küng a.w. p. 328, 329. Hierdie (nog nie ten volle gerealiseerde) werklikheid mag nie, *met verbygaan van die konkrete kerklike verskeurdheid*, onproblematies voorgestel word nie, „Handleiding”, p. 20; vgl. pp. 177, 181, 321- 323.